

จำปาสัก : พลวัตวัฒนธรรมพุทธศาสนากับการปะทะปฏิสัมพันธ์ ทางชาติพันธุ์ (พุทธทศวรรษ 2250-2450)*

เกียรติศักดิ์ บังเพลิง
สาขาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการอภิปรายการขยายเข้ามาของวัฒนธรรมพุทธศาสนาแบบลาวล้านช้างในนครจำปาสักจนก่อรูปเป็นรัฐพุทธศาสนา (พุทธทศวรรษ 2250-2450) อันส่งผลต่อการครอบงำความเชื่อและวัฒนธรรมของชนพื้นเมือง (ข่า) ตลอดถึงสร้างการปะทะปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ ในด้านหนึ่งยังผลให้เกิดลำดับชั้นโครงสร้างวัฒนธรรมลาว-ข่า ตามตัวแบบของอารยธรรม-อนารยธรรม โดยที่วัฒนธรรมพุทธศาสนา (ลาว) เป็นวัฒนธรรมครอบงำปรับเปลี่ยนชนพื้นเมือง แต่ในบริบทของอาณานิคม วัฒนธรรมพุทธศาสนาผสมผสานความเชื่อท้องถิ่นได้ถูกใช้เป็นพลังต่อต้านการถูกกดขี่จากอาณานิคมสยามและฝรั่งเศส พร้อมกับเป็นกลไกในการช่วงชิงวัฒนธรรมในการสร้างความชอบธรรมทางการปกครองด้วย อันสะท้อนให้เห็นว่าวัฒนธรรมพุทธศาสนาเถรวาทท้องถิ่น (ลาว) มีลักษณะพลวัตทั้งการครอบงำทางการเมืองและสร้างการปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในเวลาเดียวกัน

คำสำคัญ: จำปาสัก, วัฒนธรรมพุทธศาสนา, พลวัตชาติพันธุ์

*บทความวิชาการนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย “จำปาสัก : วัฒนธรรมพุทธศาสนาเถรวาทกับการครองอำนาจนำทางวัฒนธรรมต่อพื้นที่และวิถีชีวิตผู้คน” ซึ่งได้รับการสนับสนุนการวิจัย จากงบประมาณรายได้ ประจำปี พ.ศ. 2561 คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

รับต้นฉบับ 16 มกราคม 2562 แก้ไขตามผู้ทรงคุณวุฒิ 8 พฤษภาคม 2562 รับลงตีพิมพ์ 22 พฤษภาคม 2562

Champasak: The Dynamic Culture of Buddhism and Ethnic Interaction (BC Decade 2250-2450)

Kiattisak Bangperng

Department of Philosophy and Religion, Faculty of Humanities and Social Sciences
Mahasarakham University, Thailand

Abstract.

This article aimed to discuss the expansion of the influence of Lao Buddhist culture in Champasak formed a Buddhist state (decade 2250–2450) . It has affected to dominate indigenous (Kha) belief and culture and has created the interaction between ethnic groups. On one side, it results in the hierachy of cultural sturcture between Lao–Kha according to savage–civilization system. On the other Side, in the colonial power, Buddhism culture, combined With local beliefs, has been used as a strategy for creating local power to resist the press and integration into the colonail system. These have reflected that local Theravada Buddhism culture (Laos) has a dynamic appearance for both dominance and creating cultural interaction in ethnic groups at the same time.

Keywords; Champasak, Buddhism Culture, Ethnic Dynamic

บทนำ

บทความนี้จะกล่าวถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมพุทธศาสนาลาวล้านช้าง¹ ในอาณาบริเวณพื้นที่จำปาสัก (ยุคจารีต ประมวลพุทธศตวรรษที่ 22-23 ที่ผู้คนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์มีระบบความเชื่อดั้งเดิม มิได้นับถือพุทธศาสนามาก่อน) จนประสบความสำเร็จในการสถาปนาอำนาจทั้งการปกครองและสังคมวัฒนธรรม ประเด็นของบทความจะสืบลำดับไปจากลักษณะวัฒนธรรมและความเป็นมาของพื้นที่นครจำปาสัก การเข้ามาของวัฒนธรรมพุทธศาสนาภายใต้การนำและทำนุบำรุงจากผู้นำทางการเมืองจากอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ทำให้จำปาสักก่อตัวเป็นรัฐพุทธศาสนา อันส่งผลต่อโครงสร้างสังคมวัฒนธรรมแบบช่วงชั้นที่มีวัฒนธรรมลาวและพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน และอำนาจอาณานิคมท้องถิ่นคือสยามที่เข้ามาทำให้นครจำปาสักตกเป็นรัฐบรรณาการ กระทั่งการพยายามสถาปนาดินแดนอินโดจีนของฝรั่งเศสซึ่งทำให้จำปาสักถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรลาวภายใต้อาณานิคมฝรั่งเศส การเปลี่ยนผ่านทางการเมืองดังกล่าวนี้ วัฒนธรรมพุทธศาสนาได้ถูกฉวยใช้เป็นอำนาจการต่อสู้ต่อรอง และการช่วงชิงอำนาจครอบงำทางวัฒนธรรมทั้งฝ่ายชนพื้นเมืองและฝ่ายผู้ปกครองตามลำดับ พุทธศาสนา

วัฒนธรรมพุทธศาสนาแบบลาวล้านช้าง ผู้วิจัยใช้ในความหมายที่ว่า วัฒนธรรมพุทธศาสนาเถรวาทที่แผ่อิทธิพลเข้ามาในลาวล้านช้างในช่วงระยะเวลาที่สำคัญคือ สมัยพระเจ้าเสด็จมายังเมืองศรีโคตรบูรณแล้วทำนุบำรุงเกิดขึ้นของบ้านเมืองและการบรรจุพระธาตุของพระเจ้าที่ภูเก้าพร้าว (พระธาตุพนมในปัจจุบัน) และสมัยพระเจ้าฟ้างุ้มซึ่งนำพุทธศาสนาเถรวาทจากกัมพูชามาเผยแพร่ วัฒนธรรมพุทธศาสนาดังกล่าวนี้นั้น แม้ในด้านหนึ่งจะรองรับอำนาจการปกครองและเสริมสร้างบารมีให้กับชนชั้นนำ ผู้ปกครอง แต่อีกด้านหนึ่งได้ปรับตัวเข้ากับโครงสร้างทางสังคมลาวจนมีลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างจากล้านนาหรือสยาม อาทิ การผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมในท้องถิ่น จนกลายเป็นส่วนสำคัญยึดครองของคนลาวที่เรียกว่า ฮีต 12 ส่วนการสัมพันธ์กับชุมชนและวิถีชีวิตชาวบ้านนั้น ถือว่าวัฒนธรรมพุทธศาสนาแบบลาวล้านช้าง มีความสัมพันธ์กับชีวิตชาวบ้านอย่างมาก วัดเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่สาธารณะในการทำกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ ตลอดถึงเป็นศูนย์กลางในการอบรมบ่มเพาะศิลปะวิทยาการต่าง ๆ ทั้งทางโลกและทางธรรม นอกจากนี้ ลักษณะเฉพาะตัวที่สำคัญคือ การแต่งตั้งสมณศักดิ์พระสงฆ์ขึ้นให้อำนาจกับชาวบ้านในเลือกยกย่องและแต่งตั้งพระสงฆ์ที่ตนเองศรัทธาเรียกว่า ฮตสรง (โดยมีการฮตสรงแต่งตั้งไปตามลำดับสมณศักดิ์คือ สำเร็จ, ชา, คู, คูหลักคำ, คูลูกแก้ว, และคูยอดแก้ว) นอกจากนี้ หลายนครพระสงฆ์ยังยึดหยุ่นปรับตัวในการร่วมกิจกรรมกับชาวบ้านตาม ฤดูกาล หรือเทศกาลงานบุญต่าง ๆ เช่น การทำบั้งไฟ การเล่นสงกรานต์ หรือแม้แต่ช่วยชาวบ้านทำงานต่าง ๆ เช่น ทำนา

ซึ่งเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมและกลไกทางการเมืองจึงพลวัตไปตามช่วงเวลาทั้งการครอบงำและการปะทะสังสรรค์ทางสังคมวัฒนธรรม

จำปาสักยุคจารีต (พุทธศตวรรษที่ 22-23)

ในยุคอดีต อาณาบริเวณจำปาสักเป็นบ้านเมืองเก่าแก่ และเป็นที่อยู่ของชนพื้นเมืองที่หลากหลายแห่งหนึ่งในลุ่มน้ำโขงตอนล่าง ผู้คนส่วนใหญ่เป็นชนพื้นเมืองกลุ่มชาติพันธุ์ชวา-มลายู (เรอแตว) และกลุ่มชาติพันธุ์มอญ-เขมร (เช่น ละเวน อาฮัก ฯลฯ) ซึ่งภายหลังถูกเรียกว่า “ชา” ทั้งหมด จำปาสักได้รับวัฒนธรรมและการปกครองภายนอกตั้งแต่อิทธิพลของอาณาจักรพุนันจนถึงการถูกผนวกรวมเข้ากับอำนาจของกษัตริย์ (พระเจ้าจิตรเสน) ที่ขยายอำนาจมาจากอีสานและที่ราบลุ่มน้ำมูลเข้ามาสร้างเป็นอาณาจักรเจนละชั้น (ธิดา สาระยา, 2538) และส่งผลสืบเนื่องให้จำปาสักอยู่ภายใต้อิทธิพลอารยธรรมเขมรในสมัยต่อมา เมื่อเขมรเสื่อมอำนาจลง บ้านเมืองทั้งหลายในถิ่นนี้ก็กลับคืนสู่การปกครองแบบชนพื้นเมือง หลักฐานฝ่ายไทย ระบุว่า มีเมืองเรอแตว² หรือเรียกว่า แขวงเรอแตว (ซึ่งอยู่ในบริเวณจำปาสัก) ส่งบรรณาการต่อเจ้าฟ้าจ๋มและพระเจ้าอุทอง ในฐานะเป็นรัฐบรรณาการสองฝ่ายฟ้า (ทำเนียบนามภาค 1 อ้างใน จิตร ภูมิศักดิ์, 2556 : 297) และบางช่วงเวลา กลุ่มชาวเรอแตวยังตั้งตนเป็นอิสระและแข็งข้อไม่ยอมส่งส่วยอยู่บ่อย ๆ นอกจากนี้ ยังมีหัวเมืองชา (ตระกูลมอญ-เขมร/Mon-Khmer) อื่น เช่น สาละวัน (ชื่อเดิม เมืองทองคำใหญ่) จำบาก (เป็นชื่อเดิมก่อนเปลี่ยนเป็นจำปาสัก) และอัตตะปือ เฉพาะที่จำบาก (นครกาลจำบากนาคบุรีศรี) หลังจากสิ้นเจ้าเมืองเขมรแล้ว ชนพื้นเมืองจัดการปกครองกันเองสืบต่อมาจนถึงนางแพง

จากลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมที่มีการบันทึกและศึกษาไว้ทำให้ทราบได้ว่า ผู้คนส่วนใหญ่ในบริเวณนี้เป็นชนพื้นเมือง/กลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายกลุ่ม แต่ละกลุ่มมีโครงสร้างสังคมวัฒนธรรมเฉพาะตัว มีระบบการผลิตคือการทำข้าวไร่ มีระบบความเชื่อและประเพณีอันเป็นที่มาของกฎระเบียบในการควบคุมพฤติกรรมและความสัมพันธ์ของสมาชิก (Schliesinger, c2003; Baird, 2008; เกียรติศักดิ์ บังเพลิง, 2558) วิถีชีวิตของพวกเขาสัมพันธ์กับภูมิศาสตร์ ซึ่งเป็นพื้นที่ภูเขาสลับกับที่ราบบนสันเขา ที่ราบสันเขา

²เป็นกลุ่มภาษาตระกูลชวา-มลายู (Jawa-Melayu) ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับภาษาจาม (Chăm)

ที่สำคัญแห่งหนึ่งถูกเรียกว่า บอละเวน ทอดตัวยาวตั้งแต่ทิศใต้ของแขวงจำปาเล็กเชื่อมต่อกับเทือกเขาอื่นเชื่อมไปจนถึงเหนือสุดติดเวียดนาม พม่า และจีนตอนใต้ พื้นที่ดังกล่าวนี้ เจมส์ ซี สก๊อต เรียกว่า โซเมีย (Zomai) ซึ่งเขาระบุว่าเป็นอาณาบริเวณพื้นที่สูงตามเทือกเขาครอบคลุมพื้นที่ตอนเหนือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมถึงภาคเหนือและชายแดนด้านตะวันตกของไทย พื้นที่ตอนในของพม่า ประเทศลาวทั้งหมด และภาคเหนือของเวียดนาม (Scott, 2009) สก๊อตได้เสนอว่า ในเชิงระบบความเชื่อและโครงสร้างทางสังคมนั้น ผู้คนที่อาศัยอยู่ตามเทือกเขานั้นจะนับถือศาสนาที่ไม่ใช่ศาสนาหลักอย่างพุทธศาสนาหรือคริสต์ แต่มักจะเลือกนับถือผีประจำธรรมชาติหรือผีบรรพบุรุษ ตลอดจนมีพิธีกรรมที่เื้ออำนวยการย้ายถิ่นฐาน ไม่สร้างศาสนสถานใหญ่โตหรือมั่งคั่งถาวรที่จะสร้างหลักฐานอันสถิตซึ่งแสดงถึงการดำรงอยู่ของพวกเขา ในด้านการปกครองและความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชุมชนนั้นคนที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูงมากไม่มีระบบการเมืองที่เป็นสถาบันอย่างเป็นทางการ การปกครองมักมีลำดับชั้นไม่มาก แต่มักมีความยืดหยุ่นสูง เช่น อาจผสมผสานกับระบบความเชื่อเรื่องการนับถือผีกับระบบเครือญาติ และความสัมพันธ์ทางสังคมอื่น ๆ ด้วยลักษณะภูมิศาสตร์และโครงสร้างทางวัฒนธรรมที่กล่าวมานั้น อำนาจรัฐจากพื้นที่ราบจึงขยายอำนาจเข้าไปปกครอง/ควบคุมคนกลุ่มนี้ได้ยากลำบาก ในมุมมองของสก๊อต พื้นที่ลาดชันตามไหล่เขาจึงไม่ใช่พื้นที่ที่เหมาะสมต่อการสถาปนารัฐสมัยใหม่ พื้นที่ที่รัฐเข้าไปไม่ถึงเช่นนี้จึงกลายเป็นพื้นที่ที่คนเลือกจะหลีกเลี่ยงออกจากอำนาจรัฐ สำหรับสก๊อตพื้นที่สูงชันตามแนวเทือกเขาจึงเป็นพื้นที่ที่อำนาจรัฐได้ขึ้นไปไม่ถึง เพราะยากต่อการเดินทาง การลาดตระเวนตรวจตรา การตั้งบ้านเรือนกองทัพ การสร้างสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ การขนส่งสินค้า และการจัดการชลประทาน กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ เป็นพื้นที่ที่แรงเสียดทานมาก หรือต้องใช้พลังกำลังหรือเวลาในการเดินทางมาก จึงเป็นพื้นที่ที่ไม่เหมาะสมต่อการสร้างหรือขยายอำนาจรัฐ (Scott, 2009) พื้นที่สูง/เทือกเขาจึงเป็นบริเวณที่สร้างความสัมพันธ์ที่ทำให้ผู้คนสามารถมีวิถีชีวิตที่ยืดหยุ่น ค่อนข้างเป็นอิสระ ตลอดจนสะสมกองกำลังเพื่อป้องกันตนเอง และปล้นสะดมในเวลาแค้นได้

เหตุนี้ ภูมิศาสตร์และโครงสร้างวัฒนธรรมได้เป็นเงื่อนไขของการสร้างความเป็นลักษณะเฉพาะกลุ่ม วิถีชีวิตของชนพื้นเมืองเหล่านี้สัมพันธ์กับธรรมชาติ ป่า เขา มีพันธะต่อกันตามระบบเผ่าหรือโคตร แต่ภายหลัง เมื่ออำนาจการปกครองภายนอกเข้ามา ชนพื้นเมือง/กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ต่างก็ต้องเผชิญกับระบบศักดินาและการปกครองกตขี่ชูดรีด ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า การเป็นพื้นที่ป่าเขาที่อุดมไปด้วยทรัพยากรต่าง ๆ นั้น ประวัติศาสตร์พื้นที่แขวงจำปาสักอาจมิได้มีประวัติศาสตร์ที่สอดคล้องกับที่เจมส์ ซี สก็อต ที่มองว่าเป็นพื้นที่ที่อำนาจรัฐได้ขึ้นไปไม่ถึง เพราะในบริเวณแถบนี้ รัฐจากพื้นที่ราบหรืออาณาจักรทั้งลาว-สยาม-ฝรั่งเศส พยายามที่จะสถาปนาอำนาจรัฐบนพื้นที่สูงเพื่อควบคุมและปกครองชนพื้นเมือง (ชา) กลุ่มต่าง ๆ จนพวกเขาลุกขึ้นมาทำการต่อสู้ จนอาจกล่าวได้ว่า ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ในพื้นที่จำปาสักเป็นประวัติศาสตร์แห่งการต่อสู้ ดังที่จะอภิปรายข้างหน้า

การแผ่ขยายของวัฒนธรรมลาวล้านช้าง

ประมาณ พ.ศ. 2486 ในยุคของพระเจ้าสุริยวงศาปกครองเมืองล้านช้างเวียงจันทน์ ได้เกิดความวุ่นวายขึ้นในวัง มีเสนาบดีชิงบัลลังก์และเบียดเบียนกลุ่มราชินิกุล ทำให้เชื้อพระวงศ์และไพร่จำนวนมากหนีภัยทางการเมืองมาขอพึ่งพระครุโพนสะเม็ก (ญาคูขี้หอม) ซึ่งเป็นพระสงฆ์ที่เป็นกุลปกะ (ผู้เข้าถึงตระกูล) ของเชื้อพระวงศ์เวียงจันทน์ และเป็นที่เจริญศรีธาตุของพระเจ้าสุริยวงศา ท่านได้พาเชื้อพระวงศ์และครอบครัวเราจำนวนหนึ่งอพยพลงมาในลาวใต้ไปจนถึงดินแดนเขมรแล้วย้อนกลับมายังตำบลจำบาก ซึ่งขณะนั้นนางแพงรักษาเมือง ด้วยเพราะสายตระกูล ไม่มีบุรุษสืบสายปกครองมาตั้งแต่รุ่นแม่คือนางเพา นางแพงเห็นความมีบารมีพระครุโพนสะเม็กซึ่งมีไพร่พลจำนวนมากเป็นบริวาร จึงมอบเมืองให้ท่านปกครอง พระครุโพนสะเม็กได้ขึ้นปกครองจัดการบ้านเมืองและตั้งเจ้านายลาวขึ้นเป็นกษัตริย์ (กรมศิลปากร, 2484; เติมวิภาคย์พจนกิจ, 2530; บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 2503) พร้อมทั้งสถาปนาวัฒนธรรมพุทธศาสนา (มีการสร้างวัดหลายแห่งทั้งที่ท่านสร้างเองและลูกศิษย์สร้างถวาย) ประณีประณอมความเชื่อท้องถิ่นของชนพื้นเมือง ทำพิธีเลี้ยงเสื่อเมืองด้วยกระบือ ทำพิธีช่วงเรือเชิญชนพื้นเมืองหรือข้าเข้าร่วมให้ลงเรือมหะคักดี นำหน้าขบวนแห่ อันแสดงนัยของการสร้างการยอมรับจากชนพื้นเมือง

แล้วตั้งชื่อบ้านนามเมืองใหม่ว่า “นครจำปาสักนาคบุรีศรี” ตำบลจำบากจึงกลายเป็นนครจำปาสักและมีกษัตริย์เชื้อสายลาวปกครองสืบต่อมา

ในการสถาปนารัฐพุทธศาสนานั้น เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร หลังจากพระครูโพนสะเม็กได้ตั้งให้เป็นผู้ปกครองแล้ว ได้อัญเชิญพระศักดิ์สิทธิ์องค์หนึ่งที่ถูกขาคันพบโดยบังเอิญแล้วนำมาบูชาตามความเชื่อดั้งเดิมโดยนำเลือดมาทาเช่นไฉว้ (ชื่อเรียกในท้องถิ่น คือ พระแก้วผลึกหมอก) ทำพิธีสมโภชเฉลิมฉลอง สร้างวิหาร แล้วอัญเชิญให้ประดิษฐานเป็นพระพุทธรูป/สัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง (กรมศิลปากร, 2484; เดิม วิภาคย์พจนกิจ, 2530; เกียรติศักดิ์ บังเพลิง, 2561) ถือเป็นการสถาปนาอำนาจพุทธศาสนาให้เป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์แห่งรัฐ แล้วเริ่มขยายอิทธิพลครอบงำหัวเมืองต่าง ๆ โดยรอบ การเคลื่อนย้ายของผู้คนและวัฒนธรรมครั้งสำคัญจากอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ครั้งนี้ (ยุคพระครูโพนสะเม็ก) ได้ทำให้เกิดรูปแบบการปกครองแบบอาณาจักรล้านช้างเกิดขึ้นในดินแดนนี้อย่างเป็นรูปธรรม วัฒนธรรมลาวกลายเป็นสัญลักษณ์/วัฒนธรรมครอบงำ (dominate) ชนพื้นเมืองมาตามลำดับ

ในแง่ที่ข้าอาศัยอยู่ในพื้นที่ปาจึงเป็นผู้ครอบครองทรัพยากรในป่า เช่น ไข่ไก่ ไข่ข่าง การปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนลาวกับข้าซึ่งอยู่บนพื้นที่สูงจึงเกี่ยวข้องกับแลกเปลี่ยนเรื่องค้าขาย ในยุคที่เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรปกครอง พงศาวดารได้บันทึกว่ามีคนลาวขึ้นไปรับซื้อของป่าและทรัพยากรต่าง ๆ จากพวกข่ามาขาย (กรมศิลปากร, 2484) ในด้านการปกครอง ท้าวพญาลาว (เจ้านายลาว) ไพร่พลหรือญาติโยมของพระครูโพนสะเม็กได้ถูกส่งออกปกครองหัวเมืองข้า เพื่อทำการเกลี้ยกล่อมข้าต่าง ๆ เช่น หัวเมืองอัตปือ และสาละวัน เพื่อเป็นฐานกำลังทั้งการเมืองและการผลิตทางเศรษฐกิจที่สำคัญ ซึ่งปรากฏหลักฐานว่า หลังตั้งนครจำปาสักมาได้ห้าทศวรรษ เจ้านายลาวที่เมืองอัตปือสามารถเกลี้ยกล่อมข้าได้ทั้งหมด 20 ตำบล (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 2503) ในช่วงเริ่มต้น ความสนใจของเจ้านายลาวที่มีต่อข้าทั้งหลายเน้นหนักการเกลี้ยกล่อมมาเป็นฐานกำลังทางการเมืองและเศรษฐกิจ พร้อมแทรกการปรับเปลี่ยนวิถีของชนพื้นเมืองมาสู่วัฒนธรรมลาวโดยเริ่มต้นที่หัวเมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นต่อจำปาสัก นครจำปาสักในช่วงนี้เป็นรัฐพุทธศาสนาเถรวาทที่เป็นอิสระครอบคลุมหัวเมืองขึ้นทั้งสองฟากแม่น้ำโขงตอนล่าง แต่อย่างไรก็ดี อำนาจและวัฒนธรรมใหม่ที่เข้ามาแสดงท่าทีต่อชนพื้นเมือง/

ชาโดยนัยที่หล้าหลังกว่า ซึ่งเป็นไปตามตัวแบบความสัมพันธ์ระหว่างความมีอารยะ-ไม่มีอารยะ หรือเมือง-ป่า ซึ่งพบในความต่างวัฒนธรรมระหว่างคนกลุ่มเล็กกับกลุ่มใหญ่ โดยที่เมืองนั้นตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มและมีผู้ปกครอง ขณะที่ป่าคือถิ่นของผู้ถูกปกครองที่ถูกเรียกว่า “ชา” แบบเหมารวม ลักษณะเช่นนี้มีในวัฒนธรรมล้านช้างตั้งแต่ยุคเจ้าฟ้าจ๋มระหว่างเจ้านายลาว/คนลาวกับชาหรือลัวะ คล้ายกับแนวคิดอคติชาติพันธุ์ (Ethnocentrism) ในโลกตะวันตกที่แพร่หลายในคริสต์วรรษที่ 18-19 ซึ่งมองว่า คนผิวขาวมีอารยธรรม (Civilization) มากกว่า (Garbarino, 1977) ด้วยเหตุนี้ ชาตระกูลชา-มลายู (เช่น ชาเรอแตว) และชาตระกูลมอญ-เขมร ที่มีอยู่มากในบริเวณจำปาสักนี้จึงถูกเรียกว่า “ชา” ทั้งหมด อันนัยเชิงการกดทับสถานะ เป็นข้าทาสมบริวาร “ชา” จึงเป็นชื่อเรียกจากคนอื่น มิได้เป็นอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ของกลุ่ม แต่เป็นอัตลักษณ์ทางสังคมที่ถูกกำหนดให้ โครงสร้างการปกครองและลำดับชั้นทางสังคมที่กล่าวมาทำให้เกิดแรงตึงเครียด การปะทะและการต่อสู้ช่วงชิงกันระหว่างคนทั้งสองกลุ่มคือ ชา และ ผู้ปกครอง/คนลาว อยู่เป็นระยะ โดยที่ฝ่ายแรกมักถูกขูดรีด แรงงาน ส่วยสาอากร และนำมาเป็นข้าทาสบริวาร แต่ถึงกระนั้น ท่ามกลางโครงสร้างลำดับชั้นทางสังคมที่กดทับเช่นนี้ ชาบางกลุ่มได้อาศัยความสัมพันธ์กับสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ (พระแก้วผลึกหมอก) ที่ถูกทำให้เป็นของคู่บ้านคู่เมือง ปรับตัวทางสังคมหรือได้อภิสิทธิ์พิเศษกว่าชากลุ่มอื่นที่ถูกปกครองและขูดรีด โดยได้รับแต่งตั้งให้เป็นข้าพระแก้วคอยถวายชีผั่งผ้าขาวดูแลรักษาพระแก้วผลึกหมอก และมีชื่อเรียกว่า “ข้าพระแก้ว” จนถึงทุกวันนี้ (โปรดดู เกียรติศักดิ์ บังเพลิง, 2561)

การที่วัฒนธรรมพุทธศาสนาที่เข้ามามีอิทธิพลในจำปาสักจนทำให้เกิดโครงสร้างสังคมแบบมีช่วงชั้นนี้ปรากฏผ่านตำนานเก่าแก่เรื่อง “นางมะโลงกับท้าวบาเจียง” อันสะท้อนภาพความสัมพันธ์ระหว่างคนสองกลุ่มและแสดงนัยความแตกต่างทางสถานะทางสังคม/ชนชั้น ตำนานนี้น่าจะถูกเขียนขึ้นในช่วงระยะเวลาที่คนทั้งสองกลุ่มได้มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ซึ่งเล่าถึง ท้าวบาเจียง ที่เป็นลูกชา นางมะโลง ซึ่งเป็นลูกสาวสวยของคนลาวลุ่ม และท้าวจำปาสัก ซึ่งเป็นลูกกษัตริย์ พ่อแม่ของนางมะโลงได้ผูกความสัมพันธ์กับพ่อแม่ท้าวบาเจียงตั้งแต่สมัยที่พวกเขาได้ได้รับการช่วยเหลือเมื่อครั้งหลงเข้าไปในป่า ทั้งสองฝ่ายตกลงกันว่าถ้าได้ลูกหญิงและลูกสาวจะให้แต่งงานกัน เมื่อลูกเติบโตเป็นหนุ่มเป็นสาวแล้ว นางมะโลงมีรูปร่างงดงาม แต่ท้าวบาเจียงกับมีรูปร่างดำไม่งดงามตามแบบ

ฉบับของข้า ตามข้อตกลงทั้งสองจะต้องแต่งงานกัน แต่ว่าท้าวจำปาสักก็มีความเสนาหา
 ในนางมะโรงเช่นกัน และนางมะโรงก็ชอบพอท้าวจำปาสัก ท้ายที่สุดท้าวบาเจียงได้ผัดหวัง
 เมื่อกำลังยกขันหมากมาสู่ขอนางมะโรง เพราะถูกปฏิเสธว่าเป็นลูกข้า มีสถานะทางสังคม
 ไม่เหมาะสม และรูปร่างอัปลักษณ์ เขาเสียใจมาก สาดเทเหล้าและเครื่องขันหมากทั้ง
 กลับไปสาปแช่งให้ท้าวจำปาสักและนางมะโรงไม่สมหวังในความรัก แล้วฆ่าตัวตายกลายเป็น
 ภูเขาสีขาว บางเจียง เพื่อคอยเฝ้าดูนางมะโรงหญิงสาวที่ตนเองรัก ตำนานนี้ถูกผลิต
 ขึ้นระหว่างคนลาวเทิงและลาวลุ่มแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ โดยที่เรื่องราวที่กล่าวมา
 มักจะถูกเล่าผ่านคนลาวหรือ “ลาวลุ่ม” (สิงห์ จินตาสิต, ชู จินตาสิต และแต่ จินตมณี.
 สัมภาษณ์, 2561) ขณะที่คนกลุ่มลาวเทิง/ข้า จะเล่าถึงตำนานนี้ในโครงเรื่องเดียวกัน
 แต่ได้แสดงให้เห็นว่า ท้าวบาเจียงเป็นคนซื่อสัตย์ แต่ท้าวจำปาสักนั้นมีนิสัยเห็นแก่ตัว
 ชอบเอาชนะคนอื่น นางมะโรงมีความสนิทสนมกับชายทั้งสอง แต่เมื่อระยะเวลาผ่านไป
 นางมะโรงกับท้าวบาเจียงได้เกิดความรักใคร่และมีความสัมพันธ์ต่อกัน ท้าวจำปาสักอิจฉา
 และหาวิธีที่จะแย่งนางมะโรง จึงบอกพ่อแม่ให้ยกขันหมากมาสู่ขอ พร้อมกับพยายาม
 เกี้ยกล่อมพ่อแม่ของนางมะโรงโดยอ้างถึงความเท่าเทียมกันทางสถานะ พ่อแม่ของ
 นางมะโรงจึงขอให้ลูกสาวตนเองตัดสินใจเอง จึงนัดคนทั้งสามมาพบกัน สุดท้ายแล้วนาง
 มะโรงได้ตัดสินใจเลือกท้าวบาเจียง ท้าวจำปาสักเสียใจอย่างมาก กลับไปด้วยความผิดหวัง
 แต่อย่างไรก็ดี หลังจากนั้น พ่อแม่นางมะโรงก็กลับมาคิดทบทวนถึงความเหมาะสมระหว่าง
 ลูกสาวของตัวเองกับชายทั้งสอง สุดท้ายจึงพูดกับลูกสาวว่า เพื่อรักษาความเป็นลาวลุ่มไว้
 ลูกควรแต่งงานกับท้าวจำปาสัก เพราะเขามีฐานะเป็นลูกชายเจ้าครองนคร เมื่อเป็นเช่นนั้น
 ท้าวบาเจียงก็ผัดหวังจึงทำลายเครื่องขันหมากต่าง ๆ ทั้ง สาดเทเหล้าอันเป็นเครื่อง
 ขันหมากทั้ง หลังจากนั้นก็กลับไปโคกคร่ำเสียจนสิ้นลมหายใจ (ท้าวเนื่อง ชุมจันทร์,
 ลิน ชุมจันทร์, แก่น แก้วปัญญา, นางติง แก้วมณี, และวิโน ดวงปัญญา. สัมภาษณ์. 2561)

ตำนานเรื่องนี้ นอกจากจะแสดงการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของคนลาวกับคน
 พื้นเมืองท่ามกลางความแตกต่างทางวัฒนธรรมแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์
 ที่ไม่เท่ากันระหว่างคนลาวกับชนพื้นเมือง/ข้า อันเกิดจากการปะทะปฏิสัมพันธ์กันระหว่าง
 สองวัฒนธรรมที่แตกต่าง โดยฝ่ายหนึ่งพยายามแสดงสถานะทางสังคมที่สูงกว่า และ
 กดทับอีกฝ่ายไว้ แต่กลุ่มชาติพันธุ์ก็พยายามช่วงชิงนิยามและต่อรองความหมายโดยใช้

สัญลักษณ์ของความเป็นคนที่มีความสามารถ ซื่อสัตย์ และจริงใจ โต้ตอบกับคนลาวที่ไม่ซื่อสัตย์ เห็นแก่ตัว และชอบเอาชนะ ความหมายดังกล่าวจึงเป็นเสมือนการโต้ตอบกับวาทกรรมการกดขี่และดูถูกจากคนลาว ตำนานจึงเป็นเครื่องมือในการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ และเป็นปฏิบัติการอย่างหนึ่งของสังคมในการจะให้ความหมายต่อรองว่า ตนคือใคร มีสถานภาพทางสังคมเป็นอย่างไร

อาณาเขตจากสยาม-ฝรั่งเศส (พุทธศตวรรษที่ 23-24)

นครจำปาสักมีความรุ่งเรือง ตั้งตัวเป็นใหญ่อยู่หลายทศวรรษ ต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ 23 ความรุ่งเรืองของจำปาสักก็ต้องยุติลง เมื่อเผชิญกับอำนาจอาณาเขตท้องถิ่นอย่างสยาม ใน พ.ศ. 2322 พระเจ้ากรุงธนบุรีได้เข้ายึดจำปาสักไว้เป็นรัฐบรรณาการ³ เมื่อตกเป็นรัฐบรรณาการของสยาม คนลาวและข่ากลุ่มต่างๆ ต้องถูกปกครองและเสียส่วยแก่สยาม (สุวิทย์ ธีรศาควีต, 2543 :177) เมืองจำปาสักกลายเป็นหัวเมืองสำคัญในการควบคุมและกวาดต้อนกำลังคน ข้าทาส และทรัพยากรเข้าสู่สยาม สยามได้ตั้งให้คนลาวหรือชนพื้นเมือง (บางกลุ่ม) เป็นเจ้านายท้องถิ่นแล้วรับคำสั่งในการขูดรีดและกวาดต้อนข้าหรือชนพื้นเมืองกลุ่มต่างๆ ทำอาณาบริเวณลาวใต้เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมือง มีตัวอย่างเช่น พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้าให้เท้าวางเป็นพระราชวงษาให้เป็นเจ้าเมืองอัตปือ คุมไพร่ลาว ข่า ทำส่วยทองของหลวงขึ้นแก่ไทยปีละ 6 ชั่ง แล้วยังแต่งคนออกไปเกลี้ยกล่อมข่าได้มารวมเป็น 4 ตำบล เจ้าเมืองคนต่อมาได้มาเพิ่มอีกเป็น 9 ตำบล ล้วนขึ้นกับเมืองอัตปือ เจ้านายลาวหลายคนถูกส่งมาปกครองเพื่อเกลี้ยกล่อมข่าขัดในบริเวณแถบนี้ ในสมัยของพระราชวงศา (กิง) ได้รับรวบรวมบรรดาไพร่พลที่เจ้าเมืองคนก่อนเกลี้ยกล่อมไว้ ขึ้นกับเมืองอัตปือถึง 42 ตำบล ซึ่งล้วนเป็นข่าขัดและข่ากลุ่มต่าง ๆ ต่อมา สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าสุยเจ้าเมืองนครจำปาสัก ได้เก็บส่วยปีละ 100 ชั่ง กำหนดให้เก็บแก่ชายฉกรรจ์คนละ 4 บาทสลึง ถ้าชราพิการเก็บคนละ 2 บาทสลึง เจ้าสุยยังได้แบ่งตัวเลข (ข้าทาส/เชลย) ให้ญาติพี่น้องที่เป็นเจ้าหมู่ นายหมวด สำหรับไว้ใช้สอยการงาน ถ้าคนใดไม่อยากจะให้เจ้าหมู่นายหมวดใช้ก็ต้องเสียเงินให้แก่เจ้าหมู่นายหมวดอีกคนละ 4 บาทสลึง ส่วนข้าวเปลือกนั้นคง

³และขยายอำนาจไปยึดอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์

เก็บตามเดิมสำหรับขึ้นฉางไว้ในราชการบ้านเมือง (กรมศิลปากร, 2484; เดิม วิชาศุภยจนกิจ, 2530:55-73) จนถึงที่สุด ข้าไม่เพียงถูกจับบังคับให้ส่งส่วย เป็นไพร่ หรือทาสเท่านั้น แต่ถูกนำมาค้าขายเป็นเสมือนสินค้าในตลาดด้วย ตลาดค้าทาสที่ใหญ่ ในบริเวณนี้คือ อัดป้อ แอมมอนิแยนนักสำรวจชาวฝรั่งเศสได้บันทึกการค้าทาสที่อัดป้อช่วง ที่สยามปกครองเอาไว้ว่า “คนในครอบครัวถูกลักพาไปขายบ่อย ๆ และไม่มียกกฎหมายใด ๆ ป้องกันชาวป่าที่ไม่ยอมจำนน เขาถูกล้อมจับเหมือนสัตว์ป่า โดยชนเผ่าอื่นหรือพวกลาว ที่รวมกลุ่มกัน...สำหรับคนที่พยายามป้องกันตัวเอง เขาซื้อคาใส่คอผู้หญิงและเด็กเพื่อนำไป ขายให้พวกพ่อค้าซึ่งพากันวิ่งมาจากทุกหนแห่ง พวกเด็กได้ราคา 1-2 แห่งเงิน พวกชายหนุ่ม และหญิงสาวขายในราคา 3-4 แห่ง” (Amonier, 2000) ในที่สุด ข้าได้ลุกขึ้นต่อสู้/ ต่อต้านเพื่อไม่ยอมถูกขูดรีดอย่างแสนสาหัสเช่นนั้น โดยอาศัยวัฒนธรรมพุทธศาสนา ผสมผสานความเชื่อไสยศาสตร์รวบรวมกำลังชนพื้นเมืองร่วมต่อสู้

ใน พ.ศ. 2334 กบฏของอ้ายเชียงแก้ว⁴ ชาวตำบลเขาโอง ผังแม่น้ำโขง อังตน เป็นคนมีบุญโดยอ้างวิชาคุณเชิงพุทธศาสนาสร้างเลื่อมใสแก่มวลชน รวบรวมกำลังพล มีข้าเข้าร่วมจำนวนมาก ได้ถือโอกาสที่พระเจ้าไชยภูมิรังกำลังประชวรหนัก ยกกำลัง ขึ้นล้อมวัง เจ้าไชยภูมิรังกาใจจนเกิดพิราลัย อ้ายเชียงแก้วชิงเมืองจำปาสักจากไว้ได้ แต่ทางไทยไม่สนับสนุนการกอบกู้บ้านเมืองของพวกเขาครั้งนี้ กำลังลาวและไทยจึง ร่วมกันบดขยี้การต่อสู้ของข้าลงราบคาบในปีนั้นเอง เจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอิน) ยกกองทัพมาปราบแล้วจัดราชการเมืองจำปาสักใหม่ (หม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว.ปฐม คณเฑียร), 2484)

อย่างไรก็ดี ในการแข็งข้อของข้าครั้งกบฏอ้ายเชียงแก้ว ยิ่งทำให้ข้าถูกรบวง กัดขี้หนักรยิ่งขึ้นในฐานะผู้กระทำความผิดหรือขัด (ข้าขัด) ใน พ.ศ. 2340 ทางกรุงเทพฯ ได้เร่งรัดให้ส่งส่วยทองคำเพิ่มขึ้น และให้เจ้าเมืองอัดตะป้อออกเที่ยวตั้งกองสักเลขได้ข้า มาอีก 13 ตำบล ความเดือดร้อนของชนพื้นเมืองถูกสั่งสมต่อมามาก 24 ปีหลังจากการ ให้แพ้ของกบฏอ้ายเชียงแก้ว ใน พ.ศ. 2458 เกิดการลุกฮือขึ้นต่อสู้ครั้งใหญ่โดย ผู้นำในการต่อสู้ครั้งนี้คือพระภิกษุสาซึ่งทางการไทยเรียกว่า “กบฏอ้ายสาเกียดโง้ง”

⁴ “เชียง” เป็นภาษาลาว ใช้เรียกผู้บวชเป็นสามเณรแล้วสึกออกมา โดยนัยนี้ เชียงแก้วก็คือผู้ที่ได้รับ อิทธิพลพุทธศาสนามาก่อน

สมัยเจ้าหนาน้อยปกครองเมืองจำปาสัก (จิตร ภูมิศักดิ์, 2556) พระภิกษุสาเดินธุดงค์ มาพักอยู่ ณ ภูเขียดโง้ง ผากแม่น้ำโขงตะวันออก เขตนครจำปาสัก ท่านได้ใช้ไสยศาสตร์ และอิทธิฤทธิ์ตามธรรมเนียมของยุคสมัยนั้นและโดยเฉพาะอาศัยอิทธิพลพุทธศาสนา ช่วงสมัยกำลังอยู่ 2-3 ปี (จิตร ภูมิศักดิ์ 2556) พวกเขาที่มีความคับแค้นอยู่แล้วก็เข้าร่วมกำลังกับภิกษุสา⁵ พระสารวบรวมไพร่พลได้จำนวนมากแล้วก็จัดกองทัพ ออกเที่ยวตีหมู่บ้านใหญ่น้อยต่าง ๆ ยกพลลงเรือที่ปากคลองตะปุง เมืองสีทันดร (เมืองโขง) มุ่งเข้าโจมตีนครจำปาสัก⁶ ใน พ.ศ. 2360 เจ้าหนาน้อยผู้ครองนครจำปาสัก รู้ข่าวว่าชาวพื้นเมืองลุกขึ้นต่อสู้ก็ตกใจพาพระราชวงศ์ลาวหลบหนีออกจากเมือง พระสาพร้อมข้า ยกเข้าตีเมืองได้ก็เก็บทรัพย์สินต่าง ๆ แล้วเอาไฟเผาบ้านเรือนและวังเจ้านครจนเสียหาย ขณะนั้น เจ้าพระยานครราชสีมาทองอินทร์ กำลังยกกองทัพออกโจมตีและกวาดต้อนข้าต่าง ๆ ในทางลาวใต้ เขตเมืองโขง เมื่อทราบข่าวการลุกฮือขึ้นสู้ของพวกภิกษุสา จึงมีหนังสือแจ้งลงมายังกรุงเทพฯ พร้อมกันนั้น เจ้าพระยานครราชสีมา พระศรีอัครราช และพระโพธิสารราชแห่งเมืองโขง ก็ยกกองทัพไล่โจมตีทัพของที่พระภิกษุสาจนแตกพ่าย พระภิกษุสาได้ทิ้งเมืองจำปาสัก ถอยไปพักอยู่ที่ “ภูบุ” เมืองอัตตะปือ อยู่ในที่ราบสูง บอละเวนถิ่นของชนพื้นเมือง/ข้า ทางกรุงเทพฯพยายามให้พญามหาอำมาตย์ ออกตามจับตัวภิกษุสา แต่ก็ไม่สามารถจับได้ จึงคุมตัวเจ้าหนาน้อยผู้ปกครองเมืองจำปาสัก ลงมายังกรุงเทพฯ จนถึงแก่พิราลัยที่กรุงเทพฯ จนสิ้นปีต่อมาใน พ.ศ. 2362 รัชกาลที่ 3 ทรงมีรับสั่งไปยังเจ้านวงศ์ให้ยกทัพไปจับตัวพระภิกษุสาให้ได้ เจ้าโยธอธของเจ้านวงศ์ จึงยกทัพไปตามจับตัวพระสา เมื่อจับพระสาได้แล้วจึงส่งตัวลงมายังกรุงเทพฯ ตามบัญชา⁶ “กบฏพระ” (ที่อาศัยวัฒนธรรมพุทธศาสนาผสมผสานความเชื่อท้องถิ่นเป็นพลัง ในการต่อต้านกับอำนาจการกดขี่) จึงถูกสยบลงด้วยอำนาจรัฐสยามที่มีอาวุธและกองกำลังที่เหนือกว่า พระภิกษุสาจึงเสมือนวีรชนนำทัพของชาวข่าในการเคลื่อนไหวต่อสู้

⁵ แต่เรื่องราวของเขากับถูกอำนาจรัฐไทยตีตราว่า เป็นภิกษุอลัชชี ใช้เล่ห์เหลี่ยมกลอุบายหลอกลวง ให้ข้าเชื่อ ไม่ต่างจากการสร้างวาทกรรมต่อกบฏผู้มีบุญหรือผีบุญ ว่า เป็นพวกที่มีความเชื่อวิปริต ผิดเพี้ยน จากหลักคำสอนอันเป็นแก่นแท้ของพุทธศาสนา

⁶ เหตุการณ์นี้ ทำให้เจ้าโยธอธบุตรของเจ้านวงศ์ได้รับความดีความชอบ ได้ปกครองเมืองจำปาสักต่อมา ถือว่าเป็นการเปลี่ยนสันตติวงศ์เจ้าเมืองจำปาสักสายเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรที่พระครูโพนสะเม็ก นำมา

ยืนหยัดอยู่หลายปีก่อนที่จะอวสานลง การปราบเป็นไปอย่างรุนแรง “ข้าที่มีจำนวนถึง 300,000 แสนคนถูกลดจำนวนลงเหลือไม่กี่พัน นินายเก่าๆ ยังมีเล้ารำลึกถึงทุ่งนาที่หนองไปด้วยเลือด แม่น้ำลำธารอุดตันและหุบเขากองท่วมทับไปด้วยซากศพ พวกที่รอดจากการสังหารก็ถูกกวาดต้อนไปเป็นทาสของไทยและลาว พวกที่รอดพ้นการสังหารหมู่มาได้ก็ถูกคนไทยกวาดต้อนไปเป็นข้าทาส หรือขายให้แก่ลาวลุ่มเพื่อใช้เป็นทาส” (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2543 : 106; จิตร ภูมิศักดิ์, 2556)

การลุกขึ้นต่อสู้กับอำนาจการปกครองดังกล่าวทำให้เจ้าปาลักถูกมองว่าเป็นดินแดนแห่งการกบฏและมีผลให้เมืองเจ้าปาลักถูกลดอำนาจลง รัชกาลที่ 3 ทรงเห็นว่าการเกิดกบฏเนื่อง ๆ เป็นเพราะประเทศราชมีกำลังมากจึงได้จัดกำลังประเทศราชให้เล็ดลงโดยในส่วนของเจ้าปาลักนั้น กรุงเทพฯ ได้จัดให้เมืองโขง (ต๋านโต๋ของเมืองเจ้าปาลัก) ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ (เติม วิชาญ พงกิจ 2530: 42-43) เมืองโขงจึงเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์เรื่อยมาจนรัชกาลที่ 5 ที่ทรงเร่งปฏิรูปหัวเมืองอีสาน ได้ส่งธรรมยุตต์ได้เข้ามาเผยแผ่และสร้างวัดในเมืองเจ้าปาลัก โดยมีบทบาทในการชำระพุทธศาสนาท้องถิ่น และเผยแพร่อุดมการณ์รัฐไทยเพื่อเชื่อมโยงอำนาจการปกครองกับศูนย์กลางกรุงเทพ อาทิ จัดการเรียนการสอนภาษาไทย (พระพรหมมุนี (ติสโส อ้วน), 2479) การเทศนาปลุกฝังความจงรักภักดีต่อชนชั้นนำสยาม (พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท), 2527) บทบาทดังกล่าวของธรรมยุตต์เพิ่มความเข้มข้นมากขึ้นเมื่อสยามพยายามจะรักษาเมืองเจ้าปาลักและหัวเมืองลาวอื่น ๆ ในการเผชิญหน้ากับอาณานิคมฝรั่งเศส

เป็นที่น่าสังเกตว่ากรณีกบฏสองครั้งที่เกิดขึ้นในยุคของอาณานิคมสยามนี้ มีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาในท้องถิ่นแบบลาว (จากพระครูโพนสะเม็ก - พระภิกษุสา) หากไม่นับพระครูโพนสะเม็กที่ก่อร่างสร้างนครเจ้าปาลักแล้ว อ้ายเซียงแก้วและพระภิกษุสาต่างก็มีส่วนสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับรัฐ มีการใช้อิทธิพลของพุทธศาสนาในการสร้างความศรัทธาและรวบรวมกำลังพล พระภิกษุสาถือว่าเป็นผู้นำที่รวมใจของชาวข่า สามารถเคลื่อนไหวต่อสู้อยู่ได้นาน แม้จะถูกตีแตกพ่ายครั้งแรกแต่ท่านก็ยังได้อาศัยข่าหลบหนีและซ่อนเร้นบนฐานที่มั่น “ภู” เมืองอัตตะปือ โดยนัยนี้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาท้องถิ่นกับชนพื้นเมือง (ข่า) ที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน แม้จะไม่อาจกล่าวได้ว่า ข่าเข้าสู่ร่มเงาพุทธศาสนาในเชิงวัฒนธรรมโดยสิ้นเชิงแต่ข่าคงจะได้มีปฏิภักิริยาที่เป็นปฏิปักษ์ต่อวัฒนธรรมพุทธศาสนาท้องถิ่น (ลาว)

ในทางตรงกันข้าม วัฒนธรรมพุทธศาสนาท้องถิ่นแบบลาว (ที่หยึดหยุ่นผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิม) นั้นกลับกลายเป็นสัญลักษณ์แห่งการต่อสู้ปลดปล่อยพวกเขาจากอำนาจการชู้ตริตและกตซ์ พุทธศาสนาท้องถิ่นแบบลาวในจำปาสัก จึงแสดงความเป็นตัวตนของท้องถิ่น (ลาว) และเป็นสัญลักษณ์แห่งอิสรภาพจากการครอบงำ-กตซ์ต่อชนพื้นเมืองในบริบทการเมือง เหตุนี้ เมื่อสยามต้องการจะรักษาการเป็นรัฐบรรณาการของจำปาสักไว้ (เมื่อเผชิญหน้ากับอาณานิคมฝรั่งเศส โดยเฉพาะในช่วงรัชกาลที่ 5) กลไกสำคัญที่สยามทำในดินแดนนี้คือ การปฏิรูปพุทธศาสนาท้องถิ่นแบบลาว (ซึ่งจะมีผลต่อวิถีชีวิตผู้คนบนพื้นที่ด้วย) โดยนำเข้าธรรมยุติกายเข้าไปสร้างความเป็นไทยในจำปาสัก แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จในการเผยแพร่อุดมการณ์ในจำปาสัก เพราะเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นไทยที่มีประวัติศาสตร์แห่งการกตซ์ชู้ตริตเหนือผู้คนและพื้นที่แห่งนี้ อีกทั้ง การเข้ามาของธรรมยุตได้สร้างแรงตึงเครียดทางความสัมพันธ์กับพระสงฆ์พื้นเมืองซึ่งเป็นมหานิกาย ซึ่งเริ่มจากการปฏิเสธความชอบธรรมของคณะสงฆ์ที่มีอยู่เดิมว่ามีความวิบัติ 5 ประการคือกรรมวาจาวิบัติ สีมาวิบัติ บริษทวิบัติ อจาระวิบัติและคองผ้าไม่ถูกแบบ เมื่อไม่ประสบความสำเร็จ พระธรรมยุตได้ตั้งมั่นในหัวเมืองอุบลและเผยแพร่ออกไปทั่วอีสาน ควบคู่ไปกับงานทางการศึกษาและการสร้างความเป็นไทย พระเถระจากเมืองจำปาสักบางส่วนหากจะเรียนบาลีจะต้องเข้ามาเรียนที่อุบล หรือไม่กี่เข้ากรุงเทพ

อย่างไรก็ตาม หลังจากนครจำปาสักตกเป็นรัฐบรรณาการของสยามมาหนึ่งศตวรรษ ในราวพุทธศตวรรษที่ 2430 ฝรั่งเศสได้สถาปนาเขตปกครองอินโดจีนขึ้น โดยสามารถยึดญวนและเขมร ได้ และต้องการที่จะเข้ามาผนวกรวมลาวเข้าไว้ด้วย จึงทำให้เกิดการปะทะกับอำนาจสยามที่มีบทบาทปกครองลาวอยู่ขณะนั้น จนในพ.ศ. 2436 (หรือที่รู้จักกันว่า เหตุการณ์ ร.ศ.112) ฝรั่งเศสได้เกิดข้อพิพาทกับสยาม และอ้างว่าดินแดน (รวมถึงคนลาว) ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นของญวนและเขมรมาก่อน เมื่อญวนและเขมรตกเป็นของฝรั่งเศสแล้ว (เติม วิภาคย์พจนกิจ, 2530 : 78) ดินแดนดังกล่าวก็ควรต้องเป็นฝรั่งเศส ฝรั่งเศสใช้นโยบายกตดัตันโดยส่งเรือรบเข้าปิดปากแม่น้ำเจ้าพระยา (ธงชัย วินิจจะกูล, 2556:228) จนสยามยอมสละดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศส⁷

⁷ราชอาณาจักรลาวที่เคยเป็นเมืองขึ้นของไทย รวมระยะเวลา 114 ปี ได้ยุติลง ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสตั้งแต่ พ.ศ.2436-2485

เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้จำปาสักถูกแยกเป็นสองส่วน^๕ ดินแดนฝั่งซ้ายตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส คงเหลือแต่เมืองจำปาสักฝั่งขวาซึ่งอยู่ในอำนาจของไทย เหตุนี้ในการปฏิรูปหัวเมืองลาวของสยาม จำปาสัก (ฝั่งขวาแม่น้ำโขง) จึงได้ถูกผนวกรวมเข้าสู่การปฏิรูปให้เป็นส่วนหนึ่งของความเป็นไทย ฉะนั้น การขัดขืนต่อผู้ของข้าเป็นส่วนหนึ่งี่แสดงให้เห็นถึงการไร้อำนาจของรัฐบาลกรุงเทพเหนือดินแดนเหล่านี้ รัฐบาลกรุงเทพจึงมีท้องตราพระราชสีห์มาถึงเจ้าเมืองและข้าหลวงหัวเมืองลาวปลายพระราชอาณาเขตห้ามมิให้ทำพญา กรรมกร หรือราษฎร (ลาว) ไปตีข้าจับมาเป็นทาส เพื่อที่จะยุติความเครียดแค้น หวาดกลัวและต่อสู้อของข้า ช่วงนี้ พื้นที่จำปาสักจึงกลายเป็นพื้นที่ของการช่วงชิงอำนาจระหว่างสยามและฝรั่งเศส

หลังจากเข้าปกครองจำปาสักแล้ว ฝรั่งเศสได้ย้ายศูนย์กลางการปกครองจากนครจำปาสักมาอยู่ที่ปากเซ และแบ่งการปกครองออกเป็นแผนกคือ การคลัง ศึกษาธิการ โยธาธิการ ป่าไม้และน้ำ ตูลาการ และภาษีอากร และมีการตั้งแผนกต่าง ๆ ขึ้นมาโดยมีคนฝรั่งเศสเป็นหัวหน้าแผนก กรณีที่สยามไม่ประสบความสำเร็จในการสร้างความเป็นไทยโดยใช้ธรรมยุติเป็นกลไกของอำนาจรัฐนั้น ฝรั่งเศสเข้ามาจึงให้ความสำคัญในเรื่องนี้ โดยดำเนินการศึกษาของพระสงฆ์ลาวที่วัดหลวง (ปากเซ) เชื่อมโยงกับคณะสงฆ์จากกัมพูชาแยกจากผูกพันกับการที่พระสงฆ์สามเณรเคยเชื่อมสัมพันธ์กับหัวเมืองอุบลหรือกรุงเทพ จัดให้มีการเรียนและสร้างความเป็นลาวแยกขาดจากการที่จะต้องสัมพันธ์กับความเป็นไทยซึ่งลึก ๆ แล้วก็เพื่อช่วงชิงความเป็นลาวในฐานะผู้คนบนดินแดนที่ฝรั่งเศสกำลังจะอ้างความชอบธรรมเข้าปกครอง

ภายใต้อำนาจของอาณานิคมฝรั่งเศส สถานการณ์ของความสัมพันธ์ของผู้คน (โดยเฉพาะข้า) ดูเหมือนจะดีขึ้นเมื่อเทียบการยุคสยาม คนลาวบางคนยังบอกผู้เขียนว่าถือว่าฝรั่งเศสมาช่วยให้พวกเขาหลุดพ้นจากอำนาจจักรพรรดิสยาม (ท้าวเมือง ชุมจันทน์ สัมภาษณ์, 2561) แต่สำหรับคนพื้นเมือง/ข้าแล้ว การกดขี่/ขูดรีดยังคงอยู่และรุนแรงกว่าเดิม ฝรั่งเศสได้ตั้งให้ เจ้าเมือง นายกอง ตาแสง นายบ้าน และท้าวขุนต่าง ๆ ขึ้นใหม่โดยเลือกเอาคนลาวที่ยืนดีรับใช้ฝรั่งเศสเพื่ออภิสิทธิ์/ผลประโยชน์บางอย่างที่ตนจะได้รับพวกเขาเป็นเครื่องมือของฝรั่งเศสในการกดขี่คนลาวทุกกลุ่มไม่ว่าจะเป็นลาวลุ่ม

^๕จำปาสักซึ่งมีดินแดนสองฝากแม่น้ำโขง

(จิตร ภูมิศักดิ์, 2556) ลาวสูงหรือลาวเทิง โครงสร้างทางสังคมที่เป็นช่วงชั้นหรือระบบ คักดินาเดิมที่มีมาอยู่ก่อนหน้านั้นก็ได้พัฒนากลายเป็นระบบกึ่งคักดินากึ่งอาณานิคม ฝรั่งเศสให้อภิสิทธิ์แก่ตาแสงเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม เช่น มีสิทธิ์ครอบครองที่ดินทำไร่ทำนา เป็นสามเท่าของสามัญชน มีสิทธิ์เกณฑ์แรงงานเข้ามาทำไร่ไถนาให้กับตนเองตามความต้องการได้ทุกครั้ง ซึ่งพวกเขาต้องทำงานของตนทันทีที่ถูกเรียกตัว งานของตาแสงนายบ้าน เป็นสิ่งที่ต้องมาก่อน เจ้านายลาวท้องถิ่นเหล่านี้ยังมีอำนาจมากขึ้นเพราะมีฝรั่งเศสหนุน หลังจิ้งเร้งรัดชุดรีดสวยมากขึ้น โดยเพิ่มอัตรามากกว่าปกติเพื่อตนจะได้ส่วนเกิน นอกจากนี้ สิ่งที่น่ากลัวและขยาดกลัวมากสำหรับข้าก็คือการถูกนำตัวมาทำงานแก่ราชการฝรั่งเศส เช่น เป็นลูกหาบ กูลีแบกหามสัมภาระในการเดินทางของเจ้านายทั้งลาวและฝรั่งเศส (เนือง ชุมจันทร์, 2560: สัมภาษณ์) อันถือเป็นการเกณฑ์แรงงานฟรี ไม่มีกำหนดเวลาที่แน่นอน แต่โดยเฉลี่ยแล้วปีหนึ่งจะถูกเกณฑ์สามครั้ง ๆ ละ 15 วัน เมื่อถูกเรียกตัว พวกเขาจะต้องทำงาน เตรียมเสื้อผ้าและเสบียงไปกินเอง และออกเดินทางตามกำหนดที่เรียกทันที เจ้านายลาวและฝรั่งเศสจะมืองครึกษ์ถือปืนตามคุ้มกัน (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 2503; จิตร ภูมิศักดิ์, 2556) โดยให้ข้าเดินข้างหน้า แล้วใช้ปืนจ่ออยู่ข้างหลัง เมื่อถึงแม่น้ำลำธาร พวกเขาถูกหาบหรือกูลีเกณฑ์ต้องลุยหรือว่ายน้ำข้าม บางคนก็ถูกกระแสน้ำอันเชี่ยวกรากพัด ล้มบาดเจ็บ ตาย หรือจมน้ำไป ขณะที่เจ้านายจะข้ามด้วยม้า การเกณฑ์แรงงานเช่นนี้ ขยายความหวาดกลัวในชุมชนพื้นเมืองหรือข้า เสียยิ่งกว่าการถูกชุดรีดด้วยสวยสาอากร การถูกเกณฑ์แรงงานยังถูกใช้กับการดำเนินนโยบายโครงสร้างพื้นฐาน (infrastructure) ของฝรั่งเศส ชาวบรูไนเขตเมืองชะนะสมบูน ได้เล่าประสบการณ์ที่ถูกฝรั่งเศสเกณฑ์ ไปเป็นแรงงานเพื่อไปทำถนน จนพวกเขาทนไม่ไหว พวกกันหนีกระจัดกระจายกันไป บางส่วนก็อพยพข้ามมาตั้งหมู่บ้านอยู่ในฝั่งไทยจนถึงปัจจุบัน (ผุย. สัมภาษณ์, 2560)

ในยุคอาณานิคม อำนาจจากศูนย์กลางบริเวณพรมแดนแห่งนี้ได้เปลี่ยนจาก สยามมาเป็นฝรั่งเศสที่เข้าเป็นเจ้าอาณานิคม และปฏิบัติการของอำนาจจากศูนย์กลาง ที่พรมแดนแห่งนี้ ล้วนแต่เป็นการกดขี่คนในพื้นที่ทั้งการเก็บส่วยในรูปแบบต่าง ๆ และการเกณฑ์แรงงานเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมือง ขณะที่คนในพื้นที่ได้ต่อต้านอำนาจจากศูนย์กลาง ทำให้เกิดการสู้รบและถูกปราบปรามเกือบตลอดเวลา ในช่วงที่ฝรั่งเศสเข้ายึดครอง

จะเห็นได้ว่า ภายใต้อาณานิคม (จากลาวล้านช้าง-สยาม-ฝรั่งเศส) วัฒนธรรมพุทธศาสนาได้ถูกสถาปนาขึ้นบนพื้นที่จำปาสัก และส่งอิทธิพลครอบงำปรับเปลี่ยนกลุ่มชนพื้นเมืองต่าง ๆ ทำให้เกิดโครงสร้างสังคมแบบเป็นช่วงชั้น แม้จะมีการเปลี่ยนผ่านการปกครอง วัฒนธรรมพุทธศาสนายังถูกปรับปรนเข้ากับเงื่อนไขทางการเมืองท่ามกลางการปะทะปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง ทั้งการต่อสู้และการหลอหลอมทางวัฒนธรรม ในยุคอาณานิคมท้องถิ่นสยามได้มีการแบ่งแยกในกลุ่มฆ่า ระหว่างฆ่าไพร่ (พลเมือง) และฆ่าทาส (พระยาพระชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค), 2462) ความเป็นอิสระของฆ่าก็ถูกจำกัดลง โดยผู้ปกครองอาณานิคมได้เกลี้ยกล่อมฆ่ากลุ่มหนึ่งมาเป็นไพร่หรือพลเมือง แล้วให้ไปไล่ตีหรือจับฆ่าทาสมาส่ง จนเกิดการต่อสู้โดยอาศัยวัฒนธรรมพุทธศาสนาผสมผสานความเชื่อท้องถิ่น ต่อมาในยุคอาณานิคมของฝรั่งเศส แม้ในด้านหนึ่งอำนาจการกดขี่ขูดรีดที่มีต่อฆ่ายิ่งทวีมากขึ้น แต่ฝรั่งเศสก็พยายามปรับตั้งวัฒนธรรมพุทธศาสนาให้เป็นกลไกในการสร้างความเป็นลาว เพื่อเผชิญหน้ากับอำนาจสยามที่กำลังดำเนินนโยบายทำนองเดียวกันต่อผู้คนและพื้นที่ผัวฆ่าแม่น้ำโขงในขณะนั้น

บทสรุป

ในช่วงเวลาของการเปลี่ยนผ่านการปกครองนานนับศตวรรษหลังการเข้ามาของวัฒนธรรมพุทธศาสนาลาว ผู้คน และพื้นที่ถูกปรับความหมายไปสู่การเป็นรัฐพุทธศาสนาทางสังคมวัฒนธรรม พร้อมกับวางโครงสร้างสังคมแบบเป็นช่วงชั้นให้ปฏิบัติการลงวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะคนกลุ่มที่อยู่ระดับล่างสุดที่ถูกเรียกว่า “ฆ่า” ทำให้เกิดการปะทะปฏิสัมพันธ์ตามอำนาจของการเปลี่ยนแปลงตามช่วงเวลาทางการเมือง โดยที่ชนพื้นเมืองถูกปกครอง ถูกสร้างความเป็นอื่น แบ่งแยกกระหว่างที่ราบกับป่าอารยธรรมหรือไม่มีอารยธรรม ทำให้เกิดเกิดแรงตึงเครียดในความสัมพันธ์อันนำไปสู่การกดขี่/ขูดรีด และการต่อสู้ ซึ่งสำหรับชนพื้นเมือง/ฆ่า ประวัติศาสตร์พวกเขาจึงเป็นประวัติศาสตร์แห่งการต่อสู้ ภายใต้เงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว วัฒนธรรมพุทธศาสนาได้ถูกปรับตั้งเข้าไปสัมพันธ์กับการเมืองในแต่ละช่วงเวลา ทั้งในการครอบงำปรับเปลี่ยนชนพื้นเมือง การใช้เป็นพลังการต่อสู้ผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่น ดังกรณีกบฏอ้ายเชียงแก้วและพระภิกษุสา และเป็นกลไกในสร้างความเป็นไทยหรือความเป็นลาว

ในการช่วงชิงพื้นที่ระหว่างอาณาจักรมขามกับฝรั่งเศส ดังกรณีการส่งพระธรรมยุตมาเข้ามาเผยแพร่ในหัวเมืองลาวและจำปาสักพร้อมกับการจัดการศึกษาและสร้างความเป็นไทย ขณะที่ฝรั่งเศสก็พยายามที่จะให้พุทธศาสนาสร้างความเป็นลาวแยกจากความเป็นไทย เพื่อความชอบธรรมในการปกครอง วัฒนธรรมพุทธศาสนาจึงพลวัตตามเงื่อนไขทางการเมืองในแต่ละช่วงเวลา อันส่งผลต่อการปะทะปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ทั้งการต่อสู้และต่อรองบนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2484). *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 70 เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์*. กรุงเทพฯ: ศิลปากร.
- เกียรติศักดิ์ บังเพลิง. (2558). *ชุมชนชาติพันธุ์ “บรู” ร่วมสมัยบนพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว: วิถีชีวิตและการปรับตัวทางวัฒนธรรม*. (ดุชนิพนธ์ สาขามานุษยวิทยา), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรุงเทพฯ.
- เกียรติศักดิ์ บังเพลิง. (2561). *ตำนาน “พระแก้วพลีหมอก” : การเปรียบเทียบความหมายในบริบทวัฒนธรรมสยาม บรู และลาว*. *วารสารศิลปศาสตร์*, 18 (1), 196-220.
- จิตร ภูมิศักดิ์. (2556). *ประวัติความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ*. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2530). *ประวัติศาสตร์อีสาน*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ธงชัย วินิจจะกูล. (2556). *กำเนิดสยามจากแผนที่ : ประวัติศาสตร์ภูมิภคของชาติ (พงทอง ภวัครพันธุ์ โอดา อรุณวงศ์ และพงษ์เลิศ พงษ์วานานท์, Trans.)*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบไฟ.
- ธิดา สารยา. (2538). *อาณาจักรเจนละ : ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ*. กรุงเทพฯ : มติชน.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2503). *ราชอาณาจักรลาว* : กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.

พระพรหมมุนี (ติสโส อ้วน). (2479). *ตำนานวัดสุปฏิหาราม*. อุบลราชธานี: วัดสุปฏิหาราม

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท). (2527). *สิริจันโทวาทายอดคำสอน* (ปรีชา พิณทอง บรรณาธิการ). อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซ็ท.

สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2543). *ประวัติศาสตร์ลาว 1779-1975*: กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์.
หม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว.ปฐม คเนจร). (2484). พงศาวดารนครจำปาศักดิ์ฉบับ
หม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว.ปฐม คเนจร), ประชุมพงศาวดารภาคที่ 70 เรื่อง
เมืองนครจำปาศักดิ์. กรุงเทพฯ: ศิลปาคร.

Amonier, E. (2000). *Isan Travels: Northeast Thailand's Economy in 1883-1884* (Walter E.J. Tips, Trans.). Bangkok: White Lotus.

Baird, I. G. (2008). *Various forms of colonialism: the social and spatial reorganisation of the Brao in southern Laos and northeastern Cambodia*. (The Degree of Doctor of Philosophy), The University of British Columbia, Colombia.

Garbarino, M. S. (1977). *Soicocultural theory in anthropology : A Short History*. New York: Holk, Rinehart and Winston.

Schliesinger, J. (c2003). *Ethnic groups of Laos*. Bangkok: White Lotus Press.

Scott, J. c. (2009). *The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia*. United States: Yale University Press.

รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

ท้าวแก่น แก้วปinya. บ้านโนนพระเจ้า เมืองโพนทอง จำปาสัก *สัมภาษณ์โดย เกียรติศักดิ์ บังเพลิง*. มีนาคม 2561

ท้าวคำผุย. บ้านลาดเสือ เมืองชะนะสมบุน *สัมภาษณ์โดย เกียรติศักดิ์ บังเพลิง*. พฤษภาคม 2560

ท้าวคิม. เมืองปากช่อง แขวงจำปาสัก *สัมภาษณ์โดย เกียรติศักดิ์ บังเพลิง*. ตุลาคม 2561.

ท้าวชู จินดาสิต. บ้านสว่าง เมืองโพนทอง แขวงจำปาสัก *สัมภาษณ์โดย เกียรติศักดิ์ บังเพลิง*. มีนาคม 2560.

ท้าวแต่ จินตามณี. เมืองปากเซ แขวงจำปาสัก. *สัมภาษณ์โดย เกียรติศักดิ์ บังเพลิง.*
มีนาคม 2560

ท้าวเนื่อง. บ้านโนนพระเจ้า เมืองโพนทอง แขวงจำปาสัก *สัมภาษณ์โดย เกียรติศักดิ์ บังเพลิง.*
พฤษภาคม 2561.

ท้าววิโน ดวงปัญญา. บ้านโนนพระเจ้า เมืองโพนทอง จำปาสัก *สัมภาษณ์โดย เกียรติศักดิ์ บังเพลิง.* มีนาคม 2561

ท้าวสิงห์ จินดาลิต. บ้านสว่าง เมืองโพนทอง แขวงจำปาสัก *สัมภาษณ์โดย เกียรติศักดิ์ บังเพลิง.* มีนาคม 2560

นางดิง แก้วมณี. บ้านหนองบึง เมืองปทุมพรจำปาสัก *สัมภาษณ์โดย เกียรติศักดิ์ บังเพลิง.*
พฤษภาคม 2561

นางลิน ชุมจัน. บ้านโนนพระเจ้า เมืองโพนทอง แขวงจำปาสัก *สัมภาษณ์โดย เกียรติศักดิ์ บังเพลิง.*
มีนาคม 2561